

TILSHUNOSLIKDA RITORIKANING NAZARIY ASOSLARI

Normatova Xadichaxon

Oriental universiteti, Magistratura mutaxassisligi

Lingvistika (Ingliz tili) 1- kurs magistranti

Boboyeva Madina Xaydarovna

Tillar-2 kafedrasida dotsent v.b., filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 11.05.2026

Revised: 12.05.2026

Accepted: 13.05.2026

KALIT SO'ZLAR:

ritorika, tilshunoslik,
diskurs, nutq, stilistika,
pragmatika,
kommunikatsiya

Mazkur maqolada tilshunoslik doirasida ritorikaning nazariy asoslari, uning tarixiy shakllanishi, lingvistik va kommunikativ funksiyalari hamda zamonaviy ilmiy talqinlari tahlil qilindi. Ritorika nutqning ta'sirchanligini oshirish vositasi sifatida o'rganilib, uning diskurs, pragmatika va stilistika bilan uzviy aloqasi yoritib berildi. Tadqiqot ishida ritorikaning nazariy modeli va amaliy qo'llanilishi misollar orqali asoslab berilgan.

Kirish

Ritorika odatda ko'p holatlarda faqat chiroyli gapirish san'ati sifatida talqin qilinadi, biroq u aslida bundan ancha murakkab va ko'p qatlamli hodisadir. Bundan tashqari, til orqali ta'sir o'tkazish, fikrni ishonchli yetkazish va tinglovchini muayyan qarorga yo'naltirish ritorikaning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Shu jihatdan olib qaraganda, ritorika tilshunoslikning chekka sohasigina emas, balki nutq mexanizmlarini chuqur ochib beruvchi muhim nazariy yo'nalishlaridan biri hamdir.

Tarixiy manbalarga nazar tashlasak, ritorika qadimgi davrlarda shakllangan bo'lib, dastlab notiqlik san'ati sifatida rivojlangan[2]. Biroq zamonaviy davrda uning mazmuni kengayib, u kommunikatsiya, diskurs va pragmatik tahlil bilan chambarchas bog'langan ilmiy sohaga aylangan. Bugungi global kommunikatsiya sharoitida nutqning ta'sirchanligi va samaradorligi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot

vositalari va raqamli platformalar ritorikaning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda[3]. Shu sababli ritorikaning nazariy asoslarini qayta ko‘rib chiqish va uni tilshunoslik doirasida tizimli o‘rganish dolzarb masalalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi tilshunoslik doirasida ritorikaning nazariy asoslarini tizimli ravishda tahlil qilish, uning nutq jarayonidagi funksional xususiyatlarini ochib berish hamda zamonaviy lingvistik yo‘nalishlar - xususan, pragmatika, stilistika va diskurs tahlili bilan o‘zaro bog‘liqligini aniqlashdan iborat. Shuningdek, tadqiqot ritorikaning faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki real kommunikativ jarayonda faol ishlaydigan mexanizm ekanini ko‘rsatishni ham maqsad qiladi. Shu orqali nutqning ta‘sirchanligi va samaradorligini oshirishda ritorikaning o‘rni asoslab beriladi.

Tadqiqotning dolzarbligi

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, avvalo, zamonaviy axborot va kommunikatsiya muhitining keskin rivojlanishi bilan bog‘liq. Bugungi kunda insonlar o‘rtasidagi muloqot nafaqat og‘zaki nutq, balki ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali amalga oshirilmogda. Bunday sharoitda nutqning ta‘sir kuchi, aniqligi va maqsadga yo‘naltirilganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ritorika aynan shu jarayonlarda asosiy vositalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. U orqali axborot nafaqat yetkaziladi, balki talqin qilinadi, baholanadi va auditoriyaga ma‘lum darajada ta‘sir o‘tkaziladi. Shu sababli ritorikani tilshunoslik nuqtai nazaridan chuqur o‘rganish zamonaviy ilmiy izlanishlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, ritorikaning ko‘pincha stilistika yoki notiqlik bilan cheklab qo‘yilishi uning haqiqiy ilmiy salohiyatini to‘liq ochib bermaydi. Uni diskurs va pragmatik yondashuvlar asosida qayta ko‘rib chiqish esa nutqning yashirin mexanizmlarini aniqlashga yordam beradi. Shu jihatdan, mazkur tadqiqot ritorikaning lingvistik tabiatini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqot kompleks yondashuv asosida olib borildi. Ritorika ko‘p qirrali hodisa bo‘lgani sababli, uni faqat bitta metod orqali tahlil qilish yetarli emas. Birinchi bosqichda nazariy tahlil metodi qo‘llanilib, klassik va zamonaviy ilmiy manbalar o‘rganildi. Bu usul ritorikaning tarixiy shakllanishi va evolyutsiyasini aniqlash imkonini berdi[1]. Ikkinchi bosqichda qiyosiy metod orqali klassik ritorika tushunchalari zamonaviy lingvistik kategoriyalar bilan taqqoslandi. Masalan, inventsiya va dispozitsiya kabi tushunchalar diskurs va matn tuzilishi bilan solishtirildi[4]. Shuningdek, diskurs tahlili usuli yordamida real nutq

namunalarida ritorik vositalarning qo'llanishi o'rganildi. Bu yondashuv nutqni faqat grammatik birlik sifatida emas, balki ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqishga yordam berdi[5]. Bundan tashqari, pragmatik tahlil orqali nutqning yashirin maqsadlari, gapiruvchining niyati va tinglovchiga ta'sir qilish strategiyalari aniqlashtirildi. Chunki ritorika aynan kommunikativ maqsadlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Natijalar

Tadqiqot natijalari ritorikaning tilshunoslikdagi o'rni ancha keng va chuqur ekanini ko'rsatdi. Ritorika nutqni bezash vositasi emas, balki uni tashkil etishning asosiy mexanizmlaridan biri ekani aniqlandi. Nutqning qanday qurilishi, fikrlarning joylashuvi va urg'u berilishi ritorik strategiya bilan belgilanadi[2]. Shuningdek, ritorika tilshunoslikning asosiy yo'nalishlari bilan integratsiyalashgan hamdir. Xususan, stilistika nutqning ifodaviy tomonini, pragmatika esa uning maqsadini o'rganadi. Diskurs tahlili esa nutqning kontekstdagi o'rnini ochib beradi. Ritorika esa ushbu barcha qatlamlarni birlashtiradi[5]. Bilamizki, hozirda zamonaviy kommunikatsiyada ritorikaning roli sezilarli darajada oshib bormoqda. Xususan, reklama, siyosiy nutq va ommaviy axborot vositalarida ritorik vositalar keng qo'llanilmoqda. Ayniqsa, qisqa va ta'sirchan ifodalar orqali auditoriyaga tez ta'sir ko'rsatish kuzatilmoqda. Bundan tashqari, ritorik vositalarning ko'pincha intuitiv tarzda qo'llanishi aniqlandi. Bundan esa biz uning til tizimiga chuqur singib ketganligini ko'rishimiz mumkin.

Muhokama

Olingan natijalardan ko'ramizki, ritorikani faqatgina tor doirada talqin qilishning o'zigina yetarli emas. Uni faqat notiqlik san'ati sifatida baholash uning lingvistik mohiyatini to'liq ochib bermaydi. Zamonaviy kommunikatsiya sharoitida ritorika yangi shaklga ega bo'lmoqda. Endilikda nutq faqat og'zaki emas, balki yozma va raqamli shakllarda ham keng qo'llaniladi[6]. Bu esa ritorikaning funksional imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, ritorikaning manipulyativ jihatlari ham mavjud. Ba'zi hollarda ritorik vositalar auditoriyani chalg'itish yoki noto'g'ri yo'naltirish uchun ishlatiladi [5]. Bu esa ritorikani etik nuqtai nazardan ham o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Yana bir muhim jihat ritorikaning universalligidan iboratdir, ya'ni turli madaniyatlarda u turlicha namoyon bo'lsa-da, uning asosiy prinsiplari doimiy umumiy bo'lib qoladi. Bu esa uni umumlingvistik hodisa sifatida o'rganish imkonini beradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ritorika tilshunoslikda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan murakkab tizimdir. U nutqni tashkil etish, fikrni samarali yetkazish

va auditoriyaga ta'sir ko'rsatishda asosiy vosita hisoblanadi[1]. Ritorika stilistika, pragmatika va diskurs tahlili bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni yagona tizimga birlashtiradi.

Zamonaviy kommunikatsiyada ritorikaning roli tobora ortib borayotganini inobatga olsak, uni chuqur o'rganish zarurati yanada oshadi. Ayniqsa, hozirgi raqamli muhitda ritorikaning yangi shakllari paydo bo'layotgani bu sohada yangi ilmiy izlanishlarni talab qiladi.

Shunday qilib, ritorika nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ilmiy yo'nalish sifatida baholanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. *Til va nutq madaniyati*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2010.
2. Yo'ldoshev B. *Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari*. – Toshkent: Fan, 2015.
3. Rasulov R. *Umumiy tilshunoslik*. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.
4. Abdurahmonov G'. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: Fan, 2008.
5. To'xliiev B. *Adabiyotshunoslik asoslari*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
6. Aristotle. *Rhetoric*. – Translated by W. Rhys Roberts. – New York: Modern Library, 2004.
7. Quintilian. *Institutio Oratoria*. – Cambridge: Harvard University Press, 1920.
8. Burke K. *A Rhetoric of Motives*. – Berkeley: University of California Press, 1969.
9. Leech G. *Principles of Pragmatics*. – London: Longman, 1983.